

Т. В. РАДЗІЄВСЬКА

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
м. Київ, Україна
Електронна пошта: t.v.rad@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2871-2395>

**ФРАНЦУЗЬКИЙ МОВНИЙ СУБСТРАТ У
АНГЛОМОВНОМУ МЕМУАРНОМУ ДИСКУРСІ
ВОЛОДИМИРА НАБОВА: СТИЛІСТИЧНА ГРА ЧИ
ТЕКСТОТВІРНА ЗАКОНОМІРНІСТЬ?**

Стаття присвячена вивченню мемуарного дискурсу, що розглядається як окремий тип дискурсу, природа якого детермінована «фактором пам'яті». Для дослідження ролі «фактора пам'яті» в процесі мемуарного текстотворення аналізується один із найвідоміших текстових творів у мемуарній літературі ХХ століття — «Speak, Memoir» (1966) Володимира Набокова. Ця, написана англійською мовою, третя версія спогадів Набокова містить численні французькі та російські вкраплення, що природно імплікують обговорення проблем мультилінгвізму та перемикування коду, актуальних у сучасному вивченні творчого методу письменника та особливостей його текстотворення.

Основним об'єктом аналізу в статті є французькі лексико-синтаксичні одиниці, які в сукупності утворюють певний субстрат у репертуарі мультилінгвістичних засобів, представлених у тексті. Опис французького субстрату, що складається з різноманітних лексико-синтаксичних утворень (окремих слів, словосполучень, виразів, фразем, речень), які характеризуються різними функціями в реченні, дає змогу виділити 8 типів одиниць. Вони схарактеризовані у статті за моделлю мемуарного текстотворення, яка запропонована автором у попередніх публікаціях. Як показав аналіз, майже всі французькі вкраплення представляють ту підструктуру тексту, що детермінується «фактором пам'яті». Більшість засобів номінації в їх функціонуванні в тексті містять посилання на певну значущу ситуацію, подію або картину минулого, і в своєму вербальному образі вони концептуалізуються мемуаристом як невіддільна частина описуваної референційної ситуації.

Аналіз матеріалу також доводить, що вживання французьких вкраплень у цьому мемуарному тексті позбавлене ігрового характеру і не пов'язане з мовною грою, яка часто розглядається як константа творів письменника та основний метод у його текстотворенні.

Ключові слова: мемуарний дискурс, Володимир Набоков, французька мова, «Пам'ять, говорю», мемуарне текстотворення, мультилінгвізм.

Сучасні дискурсивні студії позначені стійкою тенденцією до розширення своїх меж за рахунок освоєння нових об'єктів дослідження і в наш час їх діапазон охоплює майже всі наявні в «мовленнєвому континуумі» дис-

курсивні сфери (пор. науковий, медійний, рекламний, художньо-белетристичний, науково-популярний, критико-аналітичний та інші дискурси з їх численними різновидами, підтипами та конкретними історико-культурними втіленнями). На цьому тлі парадоксальним видається той факт, що мемуарний дискурс, який має тривалу історію та представлений у різних культурах численними текстовими творами, як об'єкт аналізу й досі залишається на глибокій периферії. Натомість звернення до нього і його вивчення у когнітивному та прагматичному аспектах відкриває широкі можливості для аналізу механізмів взаємодії мови й мислення, для висвітлення ролі пам'яті в процесі мовленнєвої діяльності, зокрема текстотворення, опису мовної особистості, впливу соціальних та етнокультурних чинників на мовно-мисленнєву діяльність [див. про це: Радзівська 1993 : 88–113, Радзівська 2015]. У свою чергу кроком, необхідним для вивчення специфіки мемуарного дискурсу, незалежно від того, які завдання поставлені у дослідженні, видається аналіз конкретних, історично зумовлених мемуарних творів як результатів конкретної мовно-мисленнєвої діяльності індивіда, де актуалізується «фактор пам'яті». У сучасних дискурсивних студіях такий тип аналізу активно впроваджується в практику і отримав назву «case study».

У цій статті ми звернемося до одного з відомих мемуарних текстів ХХ ст., а саме, — останньої версії спогадів письменника Володимира Набокова «Speak, Memory» (1966) (Nab) — англомовного тексту, який відзначається насиченістю іншомовними вкрапленнями — французькими та російськими. Ні перші, ні другі не є поодинокими в цьому тексті, вони представлені різними лексико-синтаксичними утвореннями — цільнооформленими реченнями та їх структурними компонентами — окремими лексемами, словосполученнями, виразами, зокрема й ідіоматичного характеру. Помітна присутність цих елементів у англомовному тексті дає підстави для їх потрактування як лексико-синтаксичного субстрату іншомовного типу в тексті, написаному англійською мовою. Загалом явище мультлінгвізму в художній творчості привертає в останнє десятиліття все більше уваги дослідників, переважно літературознавців, і, зокрема, це стосується фігури В. Набокова — автора-білінгва й активного носія трьох мов. Дослідженню його багатомовної практики і першого, і другого періодів творчості присвячені публікації О. Анохіної, яка зосереджується на описі та фіксації перемикування коду в текстах письменника, іншомовних вкрапленнях у них з позицій вивчення самого феномену мультлінгвізму та його різноманітних виявів ([див., напр.: Anokhina 2017, Anokhina 2019], де містяться посилання на інші праці цього ряду). Мультлінгвізму присвячені праці В. Жобер, де аналізується лінгвокультурологічний аспект цього явища, переважно на матеріалі епістолярії [Jobert]. Ми ж у цій розвідці звернемося до мультлінгвістичної практики письменника з іншою метою, а саме — з метою вивчення природи мемуарного дискурсу як такого, дослідження особливостей дії «фактора пам'яті» в мемуарному текстотворенні та його конкретної реалізації у тексті «Speak, Memory».

Російські вкраплення в цьому тексті були описані нами раніше [Радзівська 2018 : 242–246], проте присутність у ньому французьких лексико-синтаксичних номінацій породжує чимало запитань, лейтмотивом яких є мотивація їх введення до тексту. Саме вони в нашій статті становлять основний об'єкт аналізу, а його метою є виявлення їх лінгвокультурного й лінгвокогнітивного статусу та функцій у мемуарному дискурсі письменника. Мотивація автора, який робить номінативний вибір на користь французького лекси-

ко-синтаксичного репертуару, залишається на перший погляд непрозорою, адже якщо виходити з раціональних міркувань, то для англомовного тексту, орієнтованого на англомовну аудиторію з відповідною лінгвокультурою, присутність значної кількості французького лексикону може сприйматися як своєрідна «заспамленість» тексту, що ускладнює його рецепцію, або як стилістичний прийом, що використовується, наприклад, задля пожвавлення викладу.

З огляду на репутацію Набокова як майстра мовної гри [Рахимкулова, Каракуц-Бородина], привабливою перспективою було б звично шукати пояснення цьому явищу саме в феномені мовної гри, створенні ігрової стилістики, бажанні ввести до тексту спогадів елемент деавтоматизації, що породжується креативним поєднанням кодів двох мов — прийомом, яким письменник часто послуговувався в своїй англомовній творчості; див., наприклад, тексти «The Real Life of Sebastian Knight», «Bend Sinister», «Pnin» та ін. Водночас видається, що ця перспектива може мати альтернативу, пов'язану з дискурсивними реаліями. Якщо врахувати характер та меморіальну природу того дискурсивного середовища, в якому спостерігаємо іншомовні (в даному випадку — французькі) вкраплення, то стає зрозумілим, що перенесення підходів до аналізу художнього тексту на аналіз мемуарного тексту потребує додаткового обґрунтування і не може не вважатися дискусійним.

Загалом тексти-спогади займають особливе місце в текстовій діяльності Набокова, яка має свою історію. Ним створено й опубліковано три мемуарні тексти. Перший з них — це «Conclusive Evidence. A Memoir» 1951 року видання, здійсненого в США. Ці спогади, написані англійською мовою, були перевидані в Англії під назвою «Speak, Memory» у тому ж році. Книжка зазнала фінансового краху [Классик без ретуши : 418], проте була зустрінута зі співчуттям американськими та британськими критиками. Другий текст — це російськомовна версія спогадів «Другие берега», опублікована 1954 р., вона створювалася на основі попереднього тексту, написаного англійською мовою, проте зі значною модифікацією у зв'язку з іншим культурним і літературним досвідом потенційних читачів. Третя за хронологією версія спогадів — «Speak, Memory» (1966) є найбільшою за обсягом і найповнішою. Вона з'явилася внаслідок перероблення двох попередніх, істотного доповнення їх новими відомостями про родовід автора, уточненнями біографічного та генеалогічного характеру і позначена новим статусом автора, який став всесвітньовідомим письменником.

Таким чином, мемуарний дискурс Набокова — так, як він історично склався в його творчій біографії, — є доволі незвичним, таким, що постійно викликає потребу аналізу, зіставлення, порівняння цих текстів і тих типів мовно-мисленнєвої діяльності, яку вони представляють. Загалом у набоковознавстві утвердилася думка про особливу роль пам'яті в духовному світі та творчості письменника. З цього приводу варто навести такі думки відомого дослідника творчого методу Набокова Б. В. Аверіна: «Багаторазове переписування Набоковим своєї автобіографічної книги почасти можна пояснити причинами цілком раціонального характеру: з плином часу виявлялися нові відомості (про родовід, наприклад) — їх включення приводило до перероблення тексту. Проте, гадаємо, була ще й інша причина. Вона пов'язана з органікою перебування письменника в процесі спогадів, незупинному процесі, який у принципі не має фінальної точки. Завдання спогадів полягає не в тому, щоб знову і знову возз'єднувати своє теперішнє зі своїм мину-

лим — справжнім, не підміненим — і через це возз'єднання знову і знову відновлювати, воскрешати своє єдине “я”» [Аверин : 380]. Підкреслення дослідником того, наскільки важливим для автора-емігранта було його минуле, яке насправді завжди залишалось актуалізованим у деталях у його пам'яті, є симптоматичним. В умовах еміграції створення мемуарного наративу — текстової «проекції» вмісту пам'яті було для автора єдиним «об'єктивованим» засобом «возз'єднання» зі своїм минулим. Тому можна стверджувати, що у випадку Набокова текстуалізація пам'яті, «переведення» її вмісту в текстову форму природно задавали критерій максимальної наближеності слова (мови опису, метамови) до атрибутів зображуваного світу.

Основні типи французьких лексико-синтаксичних одиниць у тексті «Speak, Memory». Звертаючись до французького мовного субстрату в тексті останньої версії спогадів, зупинимося на основних типах французьких вкраплень у цьому тексті, зважаючи не лише на їх формальні характеристики, а й на функціональне навантаження цих одиниць як засобів номінації¹.

1. Передусім відзначимо онімні номінації з цілим набором функцій — не лише і не стільки ідентифікації об'єкта, скільки функції повідомлення та особливої знакової функції, пов'язаної з позначенням об'єктів світу дитинства, власне, того світу, який існує в пам'яті мемуариста й актуалізується в мовній діяльності згадування. Так, у процесі опису сімейної садиби Батова, якою в часи дитинства автора володіла його бабуся, виникає назва дороги *Chemin du Pendu* — дороги, що отримала в родині таку назву через те, що маєтком на початку XIX ст. володів декабрист Рилєєв: «Two tutor-and-governess-raised generations of Nabokovs knew a certain trail through the woods beyond Batovo as “Le Chemin du Pendu,” the favorite walk of The Hanged One, as Rileev was referred to in society <...>» (Ch. 3). Так само назву *château* мала в родині будова, зведена дідусем матері автора: «Revealed: a warm, bright, stylish (“Russian Empire”) drawing room in a snow-muffled house — soon to be termed *le château* — built by my mother’s grandfather <...>» (Ch. 5). Тут сам французький іменник перетворюється на онім сімейного вжитку. Ще один елемент лісового ландшафту в садибі отримує назву *le chemin des papillons bruns* (Ch. 6) завдяки французькій гувернантці автора.

Такі номінації з глибинно-семантичного погляду еквівалентні повідомленням про ім'я об'єкта, тобто функціонально тотожні акту його номінації («Дід моєї матері звів будинок. У нашій родині цей будинок називався *château*»), про який далі повідомляється [Арутюнова : 357–366]. Отже, і сам акт надання нестандартного імені може виступати як цікава деталь спогадів. Однак унаслідок того, що згадуваний будинок у подальшому не стає об'єктом оповіді, розгляду, характеристикації тощо, сам акт вибору французької номінації вказує на те, що він належить до подій минулого, входить до фонду пам'яті мемуариста.

Крім подібних номінацій з «багатоярусною» семантикою, в оповіді представлено різноманітні одиниці для ідентифікації предметних об'єктів — книжок, які читались у дитинстві («*Les Mahleures de Sophie*», «*Les Petites Filles Modèles*»), журналів («*Mesures*», «*La Revue des Deux Mondes*»), об'єктів, з якими стикався автор під час подорожі до Франції (*Compagnie*

¹ Паспортизацію текстових фрагментів зі спогадів «Speak, Memory», з огляду на електронну форму текстового матеріалу, робимо із зазначенням номера відповідного розділу.

Internationale des Wagons-Lits et des Grands Express Européens, Contrôle des Information, Tour Eiffel).

2. Значний пласт французького лексико-синтаксичного субстрату в спогадах Набокова утворюють автентичні репліки, висловлення персонажів мемуарної оповіді, зафіксовані пам'яттю автора, що осіли в ній у незмінному вигляді. Це реальні мініподії мовленнєвої сфери, що ніби вросли в референційні ситуації дитинства. Вони усвідомлюються автором як такі, що не перекладаються англійською мовою (або будь-якою іншою). Їх в оповіді чимало. Це, наприклад, слова сестри бабусі автора Прасковії Тарновської (тьоті Паші) «Bonjours, les enfants!» (Ch. 3), яка мала звичку саме так вітати дітей у сім'ї Набокових кожного разу, коли приїздила до них. Це репліка «*Qui est cette femme — chassez-la*» діда автора Дмитра Миколайовича Набокова (у минулому — міністра юстиції), коли в похилому віці внаслідок хвороби він перестав упізнавати оточуючих: «“*Qui est cette femme — chassez-la!*” he would cry to my mother as he pointed a shaky finger at the Queen of Belgium or Holland who had stopped to inquire about his health» (Ch. 3). У цьому ряду об'єктів, які зберігає пам'ять автора, фрази його дядька — В. І. Рукавишнікова (дяді Васи), який постійно проживав у Франції і зазвичай послуговувався французькою мовою під час перебування вдома: «“*And now you may go*”, he added, “*l’audience est finie. Je n’ai plus rien à vous dire*”», «*Pour mon neveu, la chose la plus belle au monde — une feuille verte*», «*Je suis triste et seul comme une bylinka v pole*» (Ch. 3). Французькі вкраплення виявляються при відтворенні його слів, звернених до племінника, англійською мовою: «<...> he gave me one look and said: “How sallow and plain [jaune et laid] you have become, my poor boy”» (Ch. 3). Французьке вкраплення показує адресатові, що це висловлення, оформлене англійською мовою, якою ведеться оповідь, зберігається в пам'яті автора у своєму автентичному вигляді — як французька фраза.

Але найбільше цей тип одиниць пов'язаний з фігурою французької гувернантки автора, яка приїхала зі Швейцарії. В оповіді вона незмінно позначається як *Mademoiselle* (читає так і не дізнається про її справжнє ім'я), тому можна сказати, що в мемуарному світі дитинства автора французька номінація перетворюється на власне ім'я. Так, з приводу ситуації, коли селяни, які отримали винагороду і на знак вдячності підкидають батька письменника, вона промовляє: «*Un jour ils vont le laisser tomber*» (Ch. 1). Див. також її вислови з різних приводів, що їх наводить Набоков: «*Je suis une sylphide à côté d'elle*», «*...on allait se promener en équipage*», «*Excusez-moi, je souriais à mes tristes pensées*», «*Il pleut toujours en Suisse*» (Ch. 5), «*Allons donc, ce ne sont que des papillons de potager!*» (Ch. 6), «*Qui aime bien, châtie bien*» (Ch. 7).

Важливо зазначити, що в англійському тексті подібні висловлення подаються в лапках, і відтак графічний засіб підкреслює автентичність мовленнєвої події, завдяки чому відтворюється картина мультилінгвістичної мовленнєвої практики, мультилінгвістичного середовища, в якому поперемінно звучать і використовуються одиниці різних літературних мов. Яскравий приклад тому — репліки В. Д. Набокова, батька письменника, який з легкістю переходив з однієї мови на іншу: «“*That, my boy, is just another of nature’s absurd combinations, like shame and blushes, or grief and red eyes*”. “*Tolstoy vient de mourir*”, he suddenly added, in another, stunned voice, turning to my mother» (Ch. 10), «<...> I felt embarrassed for my uncle by the presence of the

servants and relieved when my father called him from the veranda: "Basile, on vous attend"» (Ch. 3).

3. Подібний у функціональному відношенні тип використання французьких одиниць представляють окремі вкраплення в англійську фразу у вигляді слів або словосполучень. Найчастіше в цьому випадку відтворюється фрагмент з мовлення Mademoiselle, яка володіла лише французькою мовою. Пор.: «The *bonne promenade* she had promised us had turned out to be <...>», «And she had rejected as *ignoble* one of my favorite pastimes (devised by Miss Robinson) — lying prone on <...>» (Ch. 5). Тут сам факт вкраплення чужого слова відсилає до певної ситуації, яка передувала описуваній сцені, однак не ввійшла до оповіді, завдяки чому створюється «поглиблена» картина подій, що відбуваються.

Це також вкраплення, імпліковані самим фактом присутності в житті родини Mademoiselle, яка уособлювала французьку «стихію», особливо відчутну в порівнянні з іншими викладачами: «The subsequent claims she put forward were quite different. "Ah," she sighed, "*comme on s'aimait* — didn't we love each other! Those good old days in the *château!*», «<...> instead of touching off the rockets of a springhly *causerie*», «He had had several predecessors, none of whom Mademoiselle had liked, but he, as she put it, was "*le comble*"» (Ch. 5).

4. Французька мова в англійському тексті представлена також певною кількістю цитат, проте не з літературних текстів, як можна було б очікувати, знаючи про широке коло читання автора в дитинстві, а з інших джерел. Це кілька цитат зі старих газетних публікацій, які Набоков використовує в розповіді про паризьку історію з сукнями для балу, що трапилася з його прабабусею — баронесою Корф та її дочками: «With Carnival week nearing, in Paris, more than a century ago, the Count de Morny invited to a fancy ball at his house "une noble dame que la Russie a prêtée cet hiver à la France" <...>», «<...> who, in answer to her objecting that the dresses were cut too low for gentlewomen, "se sont permis d'exposer des théories égalitaires du plus mauvais goût" <...>» (Ch. 3).

Деякі цитати пов'язані з постаттю В. І. Рукавишнікова (дяді Васи), який мав звичку співати французькі ліричні пісні: «Il se regardent tous deux, en se mangeant des yeux <...>», «Elle est morte en Février, pauvre Colinette! <...>», «Le soleil rayonnait encore, j'ai voulu revoir les grands bois <...>» (Ch. 3) і сам створював романси: «L'air transparent fait monter de la plaine <...>», «Un vol de tourterelles strie le ciel tendre <...>» (Ch. 3) та ін.

У тексті спогадів є цитати з опер «Фауст» («<...> dites-lui qu'elle est belle <...>» — Ch. 4) та «Кармен» («Là-bas, là-bas, dans la montagne» — Ch. 7), а також відтворено зворушливий запис, зроблений свого часу рукою В. Д. Набокова, батька письменника, від імені своїх братів і сестер, для їхньої гувернантки: «A celle qui a toujours su se faire aimer et qui ne saura jamais se faire oublier» (Ch. 5). Цікаво, що в одних випадках такі цитати відтворюються в спогадах як фрагменти в лапках, в інших — без них, тобто без маркування цитатності, яка впливає з повідомлюваного автором і зрозуміла читачеві. Проте важливо наголосити, що такі цитати як своєрідні цілісні текстові блоки, знаки текстової природи зберігаються в пам'яті автора, його мемуарному фонді в незмінному вигляді, незалежно від того, якою мовою автор думає, говорить або пише у певний момент свого життя.

5. Окрему групу французьких номінацій становлять одиниці термінологічного характеру, що стосуються певної сфери діяльності. Це поняття, які

в мовному досвіді мемуариста асоційовані з французькою мовою, оскільки ввійшли до мовної свідомості через неї та зберігаються в пам'яті саме в такому вигляді. У певному розумінні вони сприймаються як безеквівалентна лексика. До них належать терміни азартної гри в карти (передусім покеру): *brelan*, що позначає наявність трьох карт однієї категорії на руках, *couleur* 'масть'. Це також терміни техніки фехтування, що позначають різні типи рухів; так, у тексті відтворюються команди вчителя фехтування, який тренував В. Д. Набокова: «Battez!»; «Rompez!» (Ch. 9).

Терміни французького дуельного кодексу з'являються в текстовому фрагменті спогадів, присвяченому описові одного з найдраматичніших епізодів дитинства письменника — дуелі В. Д. Набокова: «<...> to describe *une rencontre*, a hostile meeting, always of course the classical *duel à volonté* type» (Ch. 9). Значення цих термінів розкриті Набоковим, зокрема, у коментарях до «Евгенія Онегіна», де, повідомляється, що дуель Ленського й Онегіна являє собою «класичну дуель *à volonté* за французьким кодексом, що частково ґрунтується на правилах пістолетних дуелей Англії та Ірландії, які були прийняті в Типперері близько 1775 р. Згідно з Клонмельським кодексом і додатковим положенням, прийнятим в Голуес, постріли здійснювалися за сигналом, за командою або на власний розсуд дуелянтів; в останньому випадку супротивникам дозволялося зблизитися настільки, що можна було "навіть доторкнутися до дула" наведеного пістолета» [Набоков : 461]. Для Набокова, який, як відомо, мав помітні здібності до наукової роботи і наукового пізнання, здатність досконало володіти спеціальною термінологією, звернення до термінологічної лексики означало і чітке розуміння відповідного позначуваного об'єкта. У спогадах виявляються такі термінологічні словосполучення з різних сфер, як *audition colorée* (Ch. 2), *vin ordinaire* («<...> carrying a bottle of vin ordinaire <...>» — Ch. 14), *visa de sortie* (Ch. 14).

6. Певна частина французьких укрплень зумовлена «референційним фактором» і виникає в тій частині мемуарної оповіді, яка присвячена опису подорожі до Франції, а саме відпочинку на курорті Біарріц. Французькі номінації *plage*, *cacahuètes*, *baigneur*, *client* та ін. відбивають тут різноманітні реалії перебування біля моря, на пляжі, сценки з курортного життя: «Such a *baigneur* would place the *client* with his back to the incoming wave and hold him by the hand <...>»; «<...> his portion of *omelette aux confitures de fraises* <...>»; «A box of *boules de gomme* <...>» (Ch. 8), «<...> and everything about her was extremely proper and stylish in autumnal, Parisian, *tenue-de-ville-pour-fillettes* way» (Ch. 7). Це також і певні уривки фраз, які чує дитина, перебуваючи в оточенні французів та «франкомовних»: «I evolved various schemes to save her from her parents, who were "des bourgeois de Paris" as I heard somebody tell my mother with a slight shrug» (Ch. 7). Французькі номінації цієї частини спогадів пов'язані не так з інтенцією відтворити те, що прийнято називати місцевим колоритом, тобто створити стилістичний ефект, як з прагненням відобразити мовну стихію і мовні враження автора в дитячому віці. Однак мемуарний контекст вказує на те, що ці враження корелюють з актуалізованим французьким мовленням, яке зберігає пам'ять мемуариста.

7. Картину французького номінативного репертуару в тексті «Speak, Memoir» слід доповнити тими одиницями, поява яких зумовлена авторським номінативним вибором, пов'язаним з пошуком найточнішого мовного засобу для відображення сутності об'єкта. У випадку Набокова цей вибір відбувається на базі «розширеного лексикону», утвореного одиницями різ-

них мов. Так, в англомовну оповідь потрапляють французькі запозичення, які ввійшли до лексичного складу англійської мови: *the feeling of the déjà-vu* (Ch. 2), *its fatal rendez-vous* (Ch. 3); *a vivid vignette in my mind* (Ch. 3). Це поширені французькі номінативні кліше, звичні для мовлення освіченої людини вислови, напр.: *of little girls à l'âge le plus tendre* (Ch. 9), *enfant terrible* (Ch. 13).

Поряд з широковідомими французькими кліше, які частково можна вважати інтернаціоналізмами, у спогадах представлено номінації, які були узуальними в родинному мовленні. Так, слово *gaffe* виникає в тексті, коли йдеться про сімейний ритуал при оцінці чогось як ознаки поганого смаку: «<...> the ritual adopted by our family when faced by something in awful taste or by somebody's *gaffe*» (Ch. 12). Словосполучення *toquades anglaises* з'являється при згадуванні критичного ставлення французької гувернантки до англоманських звичок у родині Набокових: «<...> that was the night Mademoiselle, who belonged to the classical school of hygiene and regarded our *toquades anglaises* as merely a source of colds, indulged in the perilous luxury of a weekly bath <...>» (Ch. 5). На французький мовний ресурс падає вибір також і в інших випадках: *cul de jatte*, *pommettes*, *a vase de voyage*, *point de repère*, *grain de beauté*, *en escalier effect*, *a rond-point*, *pâte tendre*.

8. Нарешті, слід відзначити певну кількість номінативних засобів (їх зовсім небагато), зумовлених поглядом мемуариста, що став всесвітньовідомим письменником, на події віддаленого періоду дитинства. Це той випадок, коли в номінації на перше місце висувається оцінка мемуаристом минулого та формується опозиція між поглядом «ТОДІ» та поглядом «ЗАРАЗ». Так, у наступному фрагменті номінація *littérateur* відображає іронію, звернену до себе — молодой людини 17–18 років, погляд письменника у поважному віці, який має значний життєвий досвід: «<...> and in the course of the following months I did not see her at all, engrossed as I was in the kind of varied experience which I thought an elegant *littérateur* should seek» (Ch. 12). Те саме стосується і словосполучення *the fire of adolescent amour-propre* у висловленні «<...> but I was being watched, and the fire of adolescent amour-propre prompted me to do what I cannot imagine my present self ever doing» (Ch. 12).

Літературна асоціація з флоберівським персонажем виникає при згадуванні Леніна: «<...> as an ordinary Russian bourgeois of the Flobertian *épicière* sort <...>» (Ch. 12). Розвиваючи «театральну тему» і перераховуючи тих, хто бере участь у створенні спектаклю («другорядний автор», «молодий поет», «метр»), Набоков зупиняється на виборі французької номінації *cher maître*: «And there was the old *cher maître* <...>» (Ch. 14). Вона, очевидно, видається семантично більш ємною, навантаженою культурними смислами, у будь-якому разі у виборі французької номінації тут превалює свідома інтенція автора, пов'язана з вираженням свого ставлення до описуваного явища з позицій «Я—ТУТ—ЗАРАЗ».

Французький лексико-синтаксичний субстрат з погляду мемуарного текстотворення. Як бачимо, французький субстрат тексту «Speak, Memoir» — це доволі строкатий набір лексико-синтаксичних одиниць (речення, фрагменти текстів, словосполучення, окремі слова, клішовані вирази) зі значним діапазоном при реалізації референційної функції. Проте його розгляд на поверхневому рівні як елементів лінійного текстового утворення — це лише проміжний крок для отримання відповіді щодо номінативного вибору автора. Тому ми звернемося до засад мемуарного текстотворення

і спробуємо подивитися на цей матеріал, ураховуючи лінгвокогнітивну та лінгвопрагматичну природу текстів-спогадів.

Згідно з запропонованою нами комунікативно-прагматичною моделлю мемуарного текстотворення [Радзівська 1993], мовленнєва діяльність суб'єкта визначається реалізацією двох основних прагматичних ролей — ролі «згадувача» та ролі «оповідача». Реалізація першої ролі — «згадувача» — є когнітивно первинною і передбачає такі операції, як заглиблення у фонд своєї пам'яті, актуалізація інформації, яка в ній зберігається, «видобування» картин минулого з надр пам'яті, занурення в сам процес спогадів. Реалізацією цієї ролі зумовлена вся «меморіальна» лексика у спогадах, уживання предикатних та іменних одиниць у складі модусів, у модальних та інших зворотах, типових для мемуарного дискурсу (*пам'ятаю, що/як...; наскільки я пам'ятаю; пам'ять підказує, що...; згадується у цьому зв'язку...; тут на пам'ять приходить, як...; ця згадка підказує; не можу згадати, в якому році... тощо*). У спогадах «Speak, Memoгу» такі одиниці представлені у значній кількості: *as I re-enter my past, As my memory hesitated for a moment, My bleakest recollections are associated with Paris, It is with the utmost repulsion that I force myself to recall, I seem to remember a door* та ін. Реалізація цієї ролі корелює з іпостассю автора «Я—ТАМ—ТОДІ», тобто з певним періодом у минулому.

Роль «оповідача» співвідноситься з набором функцій, пов'язаних з організацією тексту, забезпеченням його зв'язності (когезії та когерентності), послідовності та структурованості у викладі подій, з унесенням в оповідь раціонального начала. До сфери реалізації цієї ролі належить підтримка і збереження контакту з адресатом, яке часто здійснюється за рахунок прямої апеляції до нього та метатекстових повідомлень, які стосуються організації тексту (*а тепер я перейду до опису періоду, коли...; а тепер розповім, як ми зустрілися*). Діяльність «оповідача» виявляє себе у всіх тих мовленнєвих актах, що пов'язані з самим процесом створення тексту, його мотивацією, міркуваннями щодо доцільності внесення певних епізодів у оповідь, тобто пов'язана з самореалізацією мемуариста як суб'єкта «Я—ТУТ—ЗАРАЗ».

Якщо поглянути на описаний вище корпус французьких одиниць під кутом зору номінативної діяльності «згадувача» та «оповідача», то можна побачити, що основна його частина кореспондує з роллю «згадувача», вона значно превалює над тією, що співвідноситься з роллю «оповідача». Так, численні номінації, які відображають імена об'єктів зі сфери минулого, позначення, фрази, що були сказані в певних ситуаціях і запам'яталися, слова й вирази як «осколки» подій дитинства — це все те, що зберігає пам'ять у незмінному вигляді. У такому ж незмінному вигляді ці мовні «релікти» потрапляють у наратив «Speak, Memoгу». Це і власні імена, і французькі репліки *Mademoiselle*, а також висловлення В. І. Рукавишнікова (дяді Васі), цитати, які закарбувалися в пам'яті, окремі французькі позначення і слова, що залишаються невіддільною частиною світу дитинства (пункти 1–6). Їх «видобування» з надр пам'яті і внесення (вставлення) в англomовний наратив створює на поверхневому рівні мультикодову оповідь.

Порівняно з цією частиною корпусу, друга його частина, що пов'язана з реалізацією ролі «оповідача», охоплює невелику кількість одиниць, які представлені у пунктах 7–8. Це одиниці, зумовлені свідомим номінативним вибором автора, який відображає з їх допомогою свій погляд на події далекого минулого «ЗАРАЗ», з позицій свого сьогодення, свого статусу та досвіду.

(Див. вище фрагмент з лексемою *littérateur*, де відбито самоіронію автора, спрямовану до самого себе, коли він був молодим.)

Зважаючи на цей розподіл, можемо констатувати, що наявність французького субстрату в тексті «Speak, Memoгу» слід пов'язувати переважно зі вмістом пам'яті автора та його самореалізацією в ролі «згадувача», вона не пов'язана з прагненням внести ігрове начало в оповідь, прагненням вплинути на адресата, стилістичними завданнями, з естетизацією викладу або урізноманітненням мовних засобів за рахунок варіювання, зміни, чергування мовних кодів тощо. Лише незначна кількість номінацій у своїй появі в тексті може бути кваліфікована як результат номінативного вибору задля пожвавлення оповіді (див. п. 7: *cul de jatte, pommettes, point de repère, grain de beauté, rond-point, pâte tendre* та ін.), тобто для її «удосконалення», а це входить до сфери діяльності «оповідача». Таким чином, французький лексикон у тексті лежить у площині діяльності «згадувача», який мислиться ним як атрибут згадуваних подій, як те, що належить зображуваному світу, фонду пам'яті, чим не можна пожертвувати. Можна припустити, що перспектива перекодування, перекладу французького субстрату англійською мовою розглядалась автором як викривлення зображуваної дійсності, певна неправда, відхід від автентичності при мовному відображенні подій і перехід на позиції «оповідача», який опікується комфортністю сприйняття тексту.

Розгляд цього аспекту мемуарної діяльності, обмеженого в даному разі рамками французького матеріалу, показує, що і в мемуарному текстотворенні Набоков дотримувався стратегії, орієнтованої на творче самовираження, а не на адресата створюваного тексту — англомовної аудиторії читачів, носіїв американської або британської лінгвокультури та підлаштовуванням під неї; пор. *author-oriented devices vs addressee-oriented devices* [Radziievska : 294–296]. Якщо ж порівнювати французький лексико-синтаксичний субстрат з російським, що міститься в «Speak, Memoгу», то слід констатувати значно менший обсяг другого і переважання в ньому окремих лексем, а не синтаксичних утворень, це одиниці, які подаються автором як безеквівалентна лексика. Вони транслітеруються та супроводжуються перекладами (або в лапках, або в дужках, або без них), проте в деяких випадках подаються і без перекладу: «An exciting sense of *rodina*, “motherland” <...>», «<...> our *shveitsar (doorman)* would be busy <...>», «<...> a young *dachnik (vacationist)* with a riding crop <...>», «<...> a card game called *durachki*»; «<...> Russian or Polish *pogromshchik* <...>» та ін. [див. докладніше: Радзієвська 2018 : 242–246]. Їх включення до тексту з супровідними перекладами або без них вказує лише на те, що автором вони мислилися як невіддільна частина описуваного світу, баченого, почутого, пережитого, як об'єкти, які належать до сфери референції. Відтак природно бачити в цих транслітерованих одиницях лексикон «згадувача», який залишає за собою право текстуалізувати інформацію про мовний код як атрибут пам'яті.

Отже, якщо розглядати текст «Speak, Memoгу» на поверхневому рівні як лінійне утворення, можна констатувати, що це мультикодовий текст, в якому чергуються номінативні одиниці різних мов, а французькі одиниці — одні з них. Якщо ж цей текст аналізувати в аспекті специфіки мемуарного текстотворення, то виявляється, що французький субстрат належить, за незначними винятками, лише до однієї з підструктур мемуарного тексту, а саме тієї, що формується діяльністю мемуариста, пов'язаною з реалізацією ролі «згадувача», з самим процесом спогадів, зануренням у минуле та його дискур-

сивним відображенням у тому вигляді, в якому його зберігає пам'ять, тобто підпорядкованою «фактору пам'яті».

Добре відомо, що мультикодова мовленнєва практика, типова для середовища, до якого належав Набоков за своїм походженням та культурою, мала тривалу традицію і була глибоко вкоріненою в мовне життя. Мультикодову мовленнєву поведінку природно розглядати як лінгвокультурну норму для того соціального середовища, яке виховало Набокова, принаймні вона являла собою певний стандарт і сприймалася як звичне явище в рідному оточенні автора. Саме ця лінгвокультурна норма через мовну особистість автора «висвітлювалася» в тексті цих спогадів як органічний мовленнєвий вияв і особистості, і мовної спільноти, до якої належав автор. Підкреслимо, що завдяки актуалізованому мультилінгвізму автора аналіз дав змогу побачити глибинний і нерозривний характер взаємодії мови, мовленнєвої культури, мовного коду в формуванні пам'яті та в процесах пізнання світу, що дає імпульс до подальшого вивчення механізмів взаємозв'язку мови та пам'яті — проблеми, яка не дістала належної уваги в межах лінгвокогнітивних студій. Підхід до аналізу мемуарного тексту з цих позицій виключає погляд на феномен французьких вкраплень як на різновид лудичного текстотворення, вияв мовної гри. Розгляд цього матеріалу підтверджує, що вживання лексико-синтаксичних засобів у мемуарному тексті підпорядковано тим лінгвокогнітивним та лінгвопрагматичним механізмам, якими визначається специфіка дискурсу цього типу.

ЛІТЕРАТУРА

- Аверин Б. В. Тема воспоминаний у Набокова и в русской религиозной философии. *Revue des études slaves*. 2000. Т. 72. № 3–4. С. 371–381.
- Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Москва : Наука, 1976. 383 с.
- Каракуц-Бородин Л. А. Транслингвизм и языковая игра (на материале произведений В. В. Набокова). *Вестн. Санкт-Петербург. ун-та. Сер. 9*. 2007. Вып. 3. Ч. 2. С. 151–155.
- Классик без ретуши / ред. Н. Г. Мельников. Москва : Новое лит. обозрение, 2000. 688 с.
- Набоков В. В. Комментарий к роману А. С. Пушкина «Евгений Онегин». Санкт-Петербург : Искусство, 1998. 928 с.
- Радзівська Т. В. Текст як засіб комунікації. Київ : Інститут української мови НАНУ, 1993. 193 с.
- Радзівська Т. В. Пам'ять та її роль у мемуарному текстотворенні. *Здобутки та перспективи розвитку сучасного мовознавства* : зб. наук. пр. Київ : Вид-во «Політехніка», 2015. С. 109–119.
- Радзівська Т. В. Дискурсивні простори: історико-лінгвістичний вимір. Київ : Інформ.-аналіт. агентство, 2018. 323 с.
- Рахимкулова Г. Ф. Языковая игра в прозе Владимира Набокова : К пробл. игрового стиля : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Ростов-на-Дону. 2004. 46 с.
- Anokhina O. The Poetical Use of "Code Switching" in a Literary Text: Study of the multilingual Phenomena in Vladimir Nabokov's writing. *The Poetics of Multilingualism — La Poétique de plurilinguisme* / P. Noel, L. Seláf (eds.). Cambridge : Cambridge Scholars Publishing, 2017. P. 213–218. URL: https://www.academia.edu/30506541/_THE_POETICAL_USE_OF_CODE_SWITCHING_IN_A_LITERARY_TEXT_STUDY_OF_THE_MULTILINGUAL_PHENOMENA_IN_VLADIMIR_NABOKOV_S_WRITING_in_P_Noel_and_L_Seláf_eds_

- The Poetics of Multilingualism La Poétique du plurilinguisme Cambridge Cambridge Scholars Publishing 2017 pp. 213–218 (дата звернення: 05.05.2020).
- Anokhina O. Vladimir Nabokov et la langue française. *Vivre entre les langues, écrire en français*. O. Anokhina, A. Ausoni (dir.). Paris : Editions des Archives Contemporaines, 2019. Pp. 51–64. URL: https://www.academia.edu/42705813/VLADIMIR_NABOKOV_ET_LA_LANGUE_FRANÇAISE_dans_Olga_Anokhina_et_Alain_Ausoni_dir_Vivre_entre_les_langues_écrire_en_français_Paris_Éditions_des_Archives_Contemporaines_2019_pp_51-64 (last accessed: 05.05.2020).
- Jobert V. Pratique du multilinguisme dans une correspondance privée russe au XX siècle. Formes et fonctions. *Revue des études slaves*. 2013. T. 84. N 1–2. Pp. 123–136.
- Radziievska T. V. Vladimir Nabokov's Creative Techniques in the Context of General Linguistics. *Language — Literature — The Arts: a Cognitive-Semiotic Interface* / eds.: E. Chrzanowska-Kluczevska, O. Vorobyova. Frankfurt am Mein : Peter Lang, 2017. N 14. Pp. 293–306.

ДЖЕРЕЛА

- Nab Nabokov V. Speak, Memory. An Autobiography revisited. URL: <http://www.rulit.me/author/nabokov-vladimir/speak-memory-an-autobiography-revisited-download-free-336809.html> (дата звернення: 04.06.2019).

REFERENCES

- Anokhina O. (2017). The Poetical Use of “Code Switching” in a Literary Text: Study of the multilingual Phenomena in Vladimir Nabokov's writing. *The Poetics of Multilingualism — La Poétique de plurilinguisme*. P. Noel, L. Seláf (Eds.) Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 213–218. URL: https://www.academia.edu/30506541/_THE_POETICAL_USE_OF_CODE_SWITCHING_IN_A_LITERARY_TEXT_STUDY_OF_THE_MULTILINGUAL_PHENOMENA_IN_VLADIMIR_NABOKOV_S_WRITING_in_P_Noel_and_L_Seláf_eds._The_Poetics_of_Multilingualism_La_Poétique_du_plurilinguisme_Cambridge_Cambridge_Scholars_Publishing_2017_pp_213-218 (last accessed: 05.05.2020).
- Anokhina O. (2019). Vladimir Nabokov et la langue française. *Vivre entre les langues, écrire en français*. O. Anokhina, A. Ausoni (dir.). Paris: Editions des Archives Contemporaines, 51–64. URL: https://www.academia.edu/42705813/VLADIMIR_NABOKOV_ET_LA_LANGUE_FRANÇAISE_dans_Olga_Anokhina_et_Alain_Ausoni_dir_Vivre_entre_les_langues_écrire_en_français_Paris_Éditions_des_Archives_Contemporaines_2019_pp_51-64 (last accessed: 05.05.2020).
- Arutiunova N. D. (1976). Predlozhenie i ego smysl. Moscow: Nauka. [In Russian].
- Averin B. V. (2000). Tema vospominanij u Nabokova i v russkoj religioznoj filosofii. *Revue des études slaves*. Vol. 72. N 3–4, 371–381. [In Russian].
- Jobert V. (2013). Pratique du multilinguisme dans une correspondance privée russe au XX siècle. Formes et fonctions. *Revue des études slaves*. Vol. 84. N 1–2, 123–136.
- Karakutz-Borodina L. A. (2007). Translingvism i yazykovaya igra (na materiale proizvedenij V. V. Nabokova). *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Ser. 9. Iss. 3.Ch. 2*, 151–155. [In Russian].
- Klassik bez retushi (2000). N. G. Mel'nikov (Ed.). Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie. [In Russian].
- Nabokov V. V. (1998). Kommentarii k romanu A. S. Pushkina «Evgenij Onegin». Saint Petersburg: Iskusstvo — SPB, Nabokovskij fond. [In Russian].
- Radziievska T. V. (1993). Tekst yak zasib komunikatsii. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NANU. [In Ukrainian].

- Radzievskaya T. V. (2015). Pamiat ta ii rol u memuarному tekstotvorenni. *Zdobutky ta perspektyvy rozvytku suchasnoho movoznavstva: Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv: Vydavnytstvo «Politekhnik», 109–119. [In Ukrainian].
- Radzievskaya T. V. (2017). Vladimir Nabokov's Creative Techniques in the Context of General Linguistics. *Language — Literature — The Arts: a Cognitive-Semiotic Interface*. E. Chrzanowska-Kluczevska, O. Vorobyova (Eds.). Frankfurt am Mein: Peter Lang. N 14, 293–306.
- Radzievskaya T. V. (2018). Dyskursyvni prostory: istoriko-linhvistychnyi vymir [Discursive Spaces: A Historical-Linguistic Perspective]. Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo. [In Ukrainian].
- Rahimkulova G. F. (2004). Jazykovaya igra v proze Vladimira Nabokova: K probleme igrovogo stilya. Avtoref. dis. ...d-ra filol. nauk. Rostov-na-Donu. [In Russian].

SOURCES

Nab Nabokov V. Speak, Memory. An Autobiography revisited. URL: <http://www.rulit.me/author/nabokov-vladimir/speak-memory-an-autobiography-revisited-download-free-336809.html> (last accessed: 04.06.2019).

RADZIEVSKA T. V.

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
E-mail: t.v.rad@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2871-2395>

THE FRENCH LANGUAGE SUBSTRATUM IN VLADIMIR NABOKOV'S ENGLISH MEMOIRS DISCOURSE: STYLISTIC PLAY OR TEXT FORMATION PATTERN?

The paper deals with the memoirs discourse which is regarded as a separate type of discourse whose nature is specified by the «memory factor». In order to investigate the role of «memory factor» in memoirs text-formation the author analyses one of the most famous case in memoirs practice of XX century — Vladimir Nabokov's «Speak, Memory» (1966). This third version of Nabokovian memoirs written in English is fulfilled with numerous French and Russian insertions which provoke the discussion on multilingualism and code-switching, a topical issue in the modern study of Nabokov's verbal practice and his text-forming techniques.

The major object of analysis in the paper concerns French lexical and syntactical units which form as a whole a certain substratum in the repertoire of the multilingual means represented in this text. The description of the French substratum concluding various units (words, word combinations, phrases, quotations, phraseological units, sentences) with different functions in the sentence allowed to identify 8 types. They were interpreted according to the memoirs text-formation model proposed in the earlier publications of the author, and the analysis showed that almost all French insertions represent the substructure of Nabokov's text which is determined by the «memory factor». Most of these nominative means in their functioning in the text contain the reference to some significant situation, event, or picture of the past and in their verbal images they are conceptualized by the memoirist as an inalienable part of the referential situation.

The study of the data also proves that the use of French insertions in this memoirs text is nothing to do with the ludic aspect of text-formation, with linguistic games which are often considered as a constant of Nabokov's works.

Keywords: memoirs discourse, Vladimir Nabokov, «Speak, Memory», French language, memoirs text-formation, multilingualism.

Дата надходження до редакції — 26.06.2020

Дата затвердження редакцією — 07.07.2020